

СЕКЦІЯ 9. КУЛЬТУРНА ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ЧИННИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-623-5-35>

ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ ДІАЛОГ В МІЖВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ: «НЕВИДИМА МАСАРИКОВА РЕЛІГІЯ»

Волковський В. П.

*кандидат філософських наук,
науковий співробітник*

*Інститут філософії імені Г. С. Сковороди
Національної академії наук України*

м. Київ, Україна,

науковий співробітник

*Інститут філософії Академії наук Чеської Республіки
м. Прага, Чеська Республіка*

Для конструювання української філософської традиції як частини європейського культурного простору дуже важливо відтворити реальні мережі інтелектуальних зв'язків, впливів, обмінів, що творять живу тканину мислення. Чесько-українські зв'язки такого роду належать до маловідомих, але тим не менш, досить важливих. У зв'язку з цим, спробуємо розвинути цю тему, показати основні постаті та ідеї, що фігурують в такому діалозі у такому важливому періоді, як міжвоєнна доба 1921-1939 рр. Трагічна поразка Визвольних змагань, які завершилися перемогою більшовиків на «Радянській Україні» і Польщі на Західній Україні, результувалася у формі масової еміграції. В її історії ключову роль відіграла Чехословаччина – аж до того, що Прага стала столицею незалежної української культури і науки, що проявилось у діяльності Українського вільного університету (УВУ), Українського громадського комітету, Української господарської академії (УГА) в м. Подебради, Українського вищого педагогічного інституту імені М.П. Драгоманова в Празі (УВП), Українського історико-філологічного товариства тощо [1; 2].

Це «свято свободи» стало можливим внаслідок тісної співпраці лідерів української спільноти (насамперед еліт півдавстрійської України, що активно працювали у австро-угорських органах влади і мали

тривалий політичний та академічний досвід) із лідерами чеського руху¹. Саме Т.Г. Масарик став ініціатором «руської допомогової акції» (Ruská pomosná akce), яка мала на меті забезпечити для біженців з теренів Російської імперії не лише збереження їхньої культури і науки, але і підготовку професійних кадрів, які могли б ефективно керувати країною (або країнами), що постануть на руїнах Радянської Росії.

В УВУ викладали, окрім вже згаданих О. Колесси та І. Горбачевського, не менш шановані в тогочасному «поставстрійському» світі, С. Дністряняський, Д. Дорошенко, В. Старосольський, С. Смаль-Стоцький., І.Мірчук, С. Шелухін, О. Шульгін, Д. Антонович, С. Рудницький, пізніше долучились Д. Чижевський А. Яковлів, Л. Білецький (також ректор УВП). Викладачі УВУ викладали в УГА та УВПІ: наприклад, Д.Чижевський та В.Сімович та багато інших. Вочевидь, я обмежуюсь насамперед гуманітаріями – істориками, правниками, філософами, соціологами, але не бракувало також економістів (В. Тимошенко та ін.), статистиків (Ф. Щербина), агрономів (В. Доманицький та ін.), хіміків, геодезистів, фізиків та ін. точних наук. До важливих текстуальних джерел належать звіти УВУ, видання збірників УВУ (1927, 1931, 1942), ювілейні збірники (до ювілею С. Дністряняського чи ювілеїв Т.Г.Масарика), праці Історично-філологічного товариств [12], книги С. Наріжного [10] та І. Мирного [9], а також більш сучасні публікації [6; 7; 8]. Варто згадати також діяльність «празької школи» української літератури, у межах якої можна назвати Ю. Липу, Ю. Клена, О. Олеся, О. Ольжича, О. Телігу, Л. Мосендза та Є. Маланюка. З ЧСР була пов'язана і доля таких українських політичних активістів та ідеологів як О.-І. Бочковський, О.Вассиян, М. Сціборський, діяльність такої організації українських націоналістів як «Легія українських націоналістів».

В контексті філософського діалогу, варто розмежувати такі виміри: формування історії української філософії як науки і дисципліни; включення українських авторів в контекст європейських і зокрема чеських дискусій; відгук чеських авторів на ідеї українських авторів або на дискусії, що тривали в українському середовищі; рецепція українськими авторами певних чеських ідей.

Кожен з цих аспектів заслуговує на окремий аналіз. Відома діяльність Д. Чижевського на ниві історії української філософії («філософії на Україні»), втім, варто згадати доробок І. Мірчука, який

¹ Перший президент Чехословацької Республіки (ЧСР) Томаш Г. Масарик був другом О. Колесси, проф. хімік І. Горбачевський був ректором Карлового університету у 1901 р., високою репутацією тішилися інші перші викладачі УВУ.

набагато довше працював в УВУ і зокрема над розвиток теми української (в контексті слов'янської філософії). Менш відомо, що той же Чижевський був одним з активних учасників Празького лінгвістичного гуртку, першовідкривачем головного твору Яна Амоса Коменського «Пансофія», що вважався втраченим, активно комунікував з чеськими провідними науковцями [5]. Варто відзначити діалог Є. Маланюка з чеським письменником Йозефом Сватоплуком Махаром [3].

Ситуацію чесько-українського діалогу можна описати як асиметричний інтерес: тоді як українців цікавили чеський досвід та ідеї, реакція чеської сторони на ці рефлексії та рецепції була дуже обмеженою. Варто згадати перекладацьку та дослідницьку діяльність Зденека Неєдлого, Франтішка Тішого, Яна Махала, статті В. Харвата та Й. Рихліка, візити до Української РСР низки чеських лівих письменників, низку перекладів – від П. Тичини до Б. Антоненка-Давидовича та В. Підмогильного, ознайомлення з творчістю О. Довженка, у чому брала участь кінокритика, представлена передусім Л. Лінггартом, інтерес до Закарпаття, де виділяються Антонін Гартл та Іван Ольбрахт. Окремою темою є ставлення до української літератури в межах чеської славистики, що помітно у працях Франка Волльмана та Їржі Горака, які, з одного боку, із захопленням характеризували успіхи української культури, але з іншого боку, це нівелювалося браком репрезентативної кількості перекладів. У 30-х роках стосунки з радянською Україною були фактично перервані, а переклади творів української діаспори не були достатньо репрезентативними. Це свідчить про те, що чесько-український діалог не обмежувався лише діаспорними колами [6, с. 5–66].

Якщо ж говорити про ідейну рецепцію, то можна підкреслити зв'язок української інтелектуальної діаспори із ідеями Т.Г. Масарика. Непересічну роль «батька чеської демократії», «tatíčka», як його звали чехи, легко помітити вже з того, що саме його портрет прикрашає збірники УВУ. У своїй статті професор філософії в УВУ І. Мірчук, описуючи важливий «слов'янський» характер філософії Т.Г. Масарика, проголошує його ледве не «філософом на троні», відзначає його «глибоко обґрунтований філософський синтез», даний «тим ідеальним стремлінням, до яких повинна іти ціла людськість», його «проповідь етичності в політичних і соціальних відносин», «науковий реалізм», «ідеї національного визволення народів і перебудови сучасної держави на основах політичної свободи і соціальної справедливості», «провідника "ідеалів гуманності"» [11, с. 3]. Масарикова філософія, за Мірчуком, спирається на свою антропологію, розуміння людини, яка є істотою не лише раціональною, а і навіть більше ірраціональною,

вольовою, емоційною. Мірчук довго описує Масарикову релігію, яка синтезує в собі наукову раціональність, людську мораль і доповнює пробіли в науковому знанні, створює цілісний світогляд [4]. Він критикує позитивізм та історизм, теоретичну спекулятивність, макіавелізм у філософії і політиці. Правдива філософія – життєво-практична, спрямована на розвиток людини і народу, опора на моральну силу, гуманізму, рівність, свободу і правду – є основою властиво «слов'янської» філософії.

Не тільки І.Мірчук підносить концепцію «Нової Європи» Масарика – подібне ставлення поділяють також інші професори УВУ, наприклад, С. Дністрянський, М. Лозинський чи Ф. Щербина. Всі вони в тій чи іншій формі виступають за трансформацію східноєвропейського і слов'янського світу під проводом морального, духовного, стратегічного лідерства Чехословаччини, як найбільш культурного і політичного розвиненої слов'янської держави. Наприклад, Ф. Щербина, активний учасник боротьби кубанських українців, професор УВУ, виступав за створення такої всеслов'янської федерації, плекаючи ідею «Зеленого Інтернаціоналу», в якій протиставляв «слов'янський» («зелений» або екологічний) тип прогресу «західним», «капіталістичному» і «пролетарському», які обидва є технократичними, мілітаристськими та експансіоністськими.

Відтак, українська ідея та ідентичність артикулювалися в рамках всеслов'янської, на основі базових цінностей, таких як: гуманізм, свобода (точніше – лібералізм), демократія, федералізм (точніше – конфедералізм), що об'єднані під гаслом «демократично-республіканського федералізму», свобода самовизначення народів (не тільки «історичних», як зауважував С. Дністрянський та М. Лозинський, але всіх), «зелений інтернаціонал». Варто відзначити, що в нашому випадку йдеться мова насамперед про академічний осередок (викладачі і спільноти УВУ, УГА, УВП), оскільки позаакадемічний простір міг вмщати і «Легію українських націоналістів», і соціалістичні групи, і діяльність О.-І. Бочковського, і вплив В. Липинського. Мислителі «академічного осередку» критикували фашизм і більшовизм (О. Мицок). Можна сказати, що в значній мірі саме в ЧСР зберігся «довоєнний» автентичний українофільський дискурс, що пройшов процес націоналізації і, як «демократично-республіканський федералізм» стрімко набрав характеру українського лібералізму. Хоча він занепав вже наприкінці 1930-х – почасти внаслідок припинення державного фінансування, почасти внаслідок ідеологічних трендів тоталітаризації – а остаточно був знищений у 1945, ця історія показує нам природний розвиток

власне української філософії XIX ст., як вона могла б розвиватися, якби не ворожі зовнішні обставини.

Література

1. Podaný V. et al. Русская и украинская эмиграция в Чехословацкой республике. 1918–1938. Путеводитель по архивным фондам и собраниям в Чешской республике. Прага : Studia historiae Academiae Scientiarum Bohemicae, 1995.

2. Rachůnková Z. et al. Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu (Bibliografie s biografickými údaji o autorech) 1918–1945. V 3 dílech. Praha : Národní knihovna, 1996.

3. Sevruk A. Jevhen Malaňuk – korespondence adresovaná Josefu Svatopluku Macharovi z let 1930–1937. *Literární archiv*. 2024. № 56. S. 266–291. DOI: <https://doi.org/10.63013/la.2024.09>

4. Sytar H., Doloh O. (eds.). *Ukrajinská věda žije! Studie ukrajinských vědců, které vznikly v Akademii věd České republiky v rámci podpory Researchers at Risk Fellowship. Humanitní obory*. Прага : Академія (Academia) ; Слов'янський інститут АН ЧР (Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.), 2025. 400 s.

5. Škarpová M. Příhodnější spojení není možné: Vzájemná korespondence Antonína Škárky a Dmytra Čyževského (1939–1972). Прага: Філософія (Filosofia), 2025. 414 s.

6. Zilynskyj O. (ed.). *Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styků: 1814-1964 : vědecko-bibliografický sborník*. Прага : Свет советів (Svět sovětů), 1968. 506 s.

7. Віднянський С. В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1994.

8. Історико-культурний феномен Української господарської академії в Подєбрадах / за ред. Н. Аксонової, Т. Хланьової, Г. Величко. 1-ше вид. Прага : Кароліnum, 2025. DOI: <https://doi.org/10.14712/9788024660172>

9. Мірний І. І. Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова. 1923-1933 : (історія ін-ту). Прага : Вид. Укр. Висок. Пед. Ін-ту, 1934.

10. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага : Студії Музею Визвольної Боротьби України, 1942.

11. Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі, присвячений панові президентові Чеськословенської республіки проф. др. Т. Г. Масарикові для вшанування 80-х роковин його народження. Ч. 2. Прага : Український Вільний Університет, 1930.

12. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Т. 5. Прага : Українське Історично-Філологічне Товариство в Празі, 1944.

13. Український Вільний Університет в Празі, в роках 1931-1941.
Прага : Друкарня Протекторату Чех і Морави, 1942.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-623-5-36>

КОНЦЕПТ «ТЕАТР ПАМ'ЯТІ»

Діденко Л. В.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Засновки. Минуле не зведене до переліку зафіксованого фактичного щодо дечого. Воно постає складним переплетенням антропопереживань і антропопрагнень задля поліпшення умов існування.

Проблематизування полягає у деталізуванні концепту «театр пам'яті», який, з одного боку, натякає на видовищність, а з іншого – охоплює можливості осмислення варіантів миттефіксування минулого та прийнятних способів його пам'ятання.

Огляд. {1} Минуле зазвичай сприймається нефахівцями як моноліт, у якому все остаточно зафіксоване. Натомість у фаховому дискурсі його інтерпретують інакше: історики акцентують домінування подієвості; філософи історії розглядають його як уроки для майбутніх поколінь; міждисциплінарні дослідники описують минуле як складну мережу лідерства, подієвості, звільнення та нестабільності, що в сукупності формує траєкторії розвитку людства. Зазначені підходи є узагальненими й передбачають деталізування у межах окремих напрямів, традицій та шкіл.

{2} Робота з минулим здійснювана й індивідуально, й спільно. Індивідуальний досвід пережитого актуалізує минуле відповідно до когнітивних налаштувань антропоодиночності. Йдеться не лише про усвідомлене й послідовне опрацювання фактів, подій, ситуацій, сценаріїв та виокремлювання ролей долучених; але й про фіксування інтерпретацій-на-момент, які постають «маркерами минулого» – тобто своєрідними зрізами індивідуально пережитого. Прискіпливість до деталей уможливує проявлення «тінювих сторін» минулого через дії людей та їхні поведінкові паттерни.